

גליון נושא: 'אונאה בשיווק מוצרים'

בס"ד, יום ג' פרשת יתרו, ט"ז שבט תשע"ו.
דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'הלכה למעשה',
מסכת בבא מציעא פרק הזהב דף נא.
לע"נ מרת פעשה מרים בת ר' חיים ישראל כהן זצ"ל, נלב"ע ט"ז שבט ת.נ.צ.ב.ה.

איסור אונאה

אל תונו איש את אחיו

במשנה (בבא מציעא דף נא.) אחד הלוקח ואחד המוכר יש להן אונאה. ובגמ' מנהני מילי דת"ר וְכִי־תִמְכְּרוּ מִמֶּכֶר לַעֲמִיתְךָ אֶל־תֹּנוּ, אין לי אלא שנתאנה לוקח נתאנה מוכר מנין תלמוד לומר או קנה אֶל־תֹּנוּ.

לאונאה יש 3 דרגות: פחות משתות הוי מחילה. שתות בדיוק מאפשרת לצד המרומה לתבוע את החזרת ההפרש. ופירש רש"י (דף נ: ד"ה ומחזיר אונאה), וכך נפסק ברמב"ם ובשו"ע, שהמקח קיים ומחזיר אונאה. אכן תוס' (ד"ה אמר) חולק וסובר שיכול לבטל את המקח. יותר משתות מאפשרת לצד המרומה לבטל את המכר מדין 'מקח טעות'.

לגבי מקרה הפוך, בו המתאנה רוצה לקיים את המקח ואילו המאנה רוצה לבטלו, נחלקו הדעות בתוס' (דף נ: ד"ה ואילו) ובראשונים, ו"א שהמקח אינו בטל, וי"א שהמקח בטל.

1. שער שוק בזמננו

ידיעת הטלגרף: כתב הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן פרק י' הערה א) שאע"פ שאין בכוחנו לשנות כל שהוא מדברי הפוסקים, או לחדש דבר מדעתנו. מכל מקום בדברים שנקבעו עפ"י אומד בני אדם, ידוע שבכמה ענינים דעת בני אדם ודרכי המסחר כיום שונים מזמן הגמ' והפוסקים, עכ"ד.

והנה בזמן הגמ' היה מחיר קבוע וברור לכל המוצרים, כפי שמצינו בכמה מקומות. (ב"מ עב: כלפי רבית האם יצא השער או לא, ב"מ דף מ: כלפי רווח עד שתות שהגמ' מחשבת בדיוק בכמה נמכר כל כוזא של יין, ב"מ דף צט: שפרוטה הוא מחיר קצוב לתמר), אבל בזמננו השתנה המציאות שאין מחיר קבוע

פנינים

הכל מודים

שני מחירים: יש מקרים שבהם הכל מודים שיש בו אונאה. כגון מה שכתב הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן פרק י' עמוד רצז) וכן שמעתי מהגר"מ פריד שליט"א, ומהגר"א סילבר שליט"א, במוכר שיש לו מחיר רגיל שנותן בו לכל הלוקחות, ואם נכנס לחנות עשיר או תושב חו"ל הוא מוכר לו ביוקר הרי זה אונאה. וכן לאידך גיסא אם טעה ומכר בזול.

נהג מונית: עוד שמעתי מהגר"א סילבר שליט"א וכע"ז הורה הגר"ד מורגנשטרן שליט"א (י.מ.ה.) שנהג מונית שלא הפעיל מונה כיון שחייב בזה עפ"י חוק אין הנוסע צריך לשלם לו אלא בשיעור שהחוק מחייב, וכן בכל עוסק שיש לו תעודה מטעם הממשלה, כגון עו"ד או מי שמצהיר שיש לו תו תקן ישראלי הרי הוא מחויב לחוק. וכן הורה הגר"נ קופשיץ שליט"א כלפי החוק שאם מכשיר ה'רב קו' אינו עובד פטור מלשלם על הנסיעה, שמותר לסמוך על חוק זה (י.ק.).

כמה לאוין: אכן הגר"א דינר שליט"א חולק וסובר לגבי מונית שכיון שמצוי הרבה נוסעים שאינם רוצים מונה, ועומד להתברר ביניהם אם מונה או מחיר, אין סברא שהחוק יגרום הפסד לנהג, ואם אין משלם לנהג מחיר מלא עובר על איסור לא תעשוק, ובל תלין, ביומו תתן שכרו, ועוד איסורים (י.מ.ה. - צ.פ.).

פיקוח ממשלתי: מכר ביוקר מוצרים שיש עליהם פיקוח ממשלתי על המחיר, גם לדעות שאין דינא דמלכותא דינא בזה כולם מודים שיש אונאה, כי קנה על דעת מנהג המדינה (קובץ למעשה עמוד 122). ❖

מנהג ישראל תורה

דינא דמלכותא דינא בארץ ישראל

דינא דמלכותא: נחלקו גדולי הדור האם יש כיום דינא דמלכותא דינא בארץ ישראל, כאשר אין החוק מנוגד לדיני התורה. דעת **החזון איש** (פאר הדור ח"ג עמ' רצ"ו), שהכלל דינא דמלכותא אינו תקף בארץ ישראל. דעת **הגרש"ז אורבאך זצ"ל** (שביעית מעדני ארץ סימן כ') ו**הגר"ש אלישיב זצ"ל** (פס"ד רבניים ח"ו עמ' 381 376) ו**הגר"י בלוי זצ"ל** (פתחי חושן קנינים פרק ב' עמוד ס') לנהוג בזה כספק הלכתי. (ומוסיף שבזמן שלטון המנדט הבריטי לכו"ע היה דינא דמלכותא). ולענין חוקים שבהם הציבור מעוניין וחפץ, דעת **הגר"ש והגר"י בלוי** שיש דינא דמלכותא (מ.ד.ל. - פ.ד.). ואמר **הגר"ד מורגנשטרן שליט"א** שהגר"ש דיבר רק בטובה מוחלטת לכל הציבור שאין עליה עוררין, אבל בחוק סימון מוצרים שטובה ללוקח ורעה למוכר לא דיבר (ז.ק.). אכן דעת **הג"ר עובדיה יוסף זצ"ל** (שו"ת יחיה דעת ה"ד), שהכלל דינא דמלכותא דינא נאמר גם בנוגע לחוקי מדינת ישראל.

בדורנו: דעת **הגר"י סילמן שליט"א** (קובץ הישר והטוב חלק ד עמוד מח), ו**הגר"נ קרליץ שליט"א** (חוט שני רבית עמוד קפז), וכן שמעתי **מהגר"א שפיגלר שליט"א**, שאין לחוקים הנהוגים בזמננו שום תוקף של דינא דמלכותא דינא ושל ז' טובי העיר (מ.ק.). והוסיף **הגר"נ קרליץ** שיכול להועיל הדינא דמלכותא מצד מנהג בממון אם נהגו כן באופן שאינו נגד דין תורה. ודעת **הגרמ"מ שפרן שליט"א** שספק גדול אם יש דינא דמלכותא דינא בארץ ישראל (קובץ הישר והטוב חלק יד עמוד כב).

ז' טובי העיר: דעת **הגרא"י ולדנברג זצ"ל** (ה.ו.) שלחוקי מדינת ישראל תוקף הלכתי של תקנות הקהל, אם התקנות הם לתועלת הקהל. ונחלק עליו **הגר"ש הלוי וואזנר זצ"ל** (קובץ חיובי שכנים ותקנת הקהילות), שלחוקי מדינת ישראל אין דין של ז' טובי העיר הנחשבים כדיינים, כי דין זה לא נאמר במחוקקים ששאנים שומרי תורה ומצוות. וגם הדין של תקנות הקהל שייך רק כשזה נתקן משיקולים ענייניים, ולא נאמר במערכת המושפעת משיקולים פוליטיים, ואינה מתחשבת בדעת חכמי התורה. ❖

למוצרים והתחרות הגבוהה גורמת שהמחיר יתנדנד בכל רגע נתון. עצם השינוי כבר מוזכר בדברי בעל **הבן איש חי** (בספרו שו"ת רב פעלים ח"ד יו"ד סימן י"ב) לפני יותר מ-100 שנים, שספינות של פעם באות פעם אחת בשנה בכנפי רוח, והיום שיירות מצויות באניות של אש (קיטור) בכל חודש וחודש, ובפרט שיש טלגרף ובכל יום ויום יבוא ידיעות מחודשות בעניני המסחר, עכ"ד.

אין מחיר אחיד: בפרט בזמננו שהקידמה הטכנולוגית הפכה את כל העולם לכפר גלובאלי קטן, ובכל רגע נתון יש אפשרות למכור ולקנות בין רגע מכל רחבי העולם, ואין שום יציבות למחיר. ואם ירצה אדם להוכיח שאכן היה כאן אונאה יצטרך להוכיח שזה היה: 1. מוצר זהה לחלוטין, שכן אדם מוכן לשלם על העובדה שהוא רכש 'מותג' למרות שאין שום הבדל באיכות. 2. אותו סוג חנות, מכיון שחנות יוקרה משנה באמת את המחיר. 3. מיקום המכירה באותה רמה, כגון ששניהם במרכז העיר. 4. שירות לקוחות שזה בשני החנויות. 5. אין להשוות בין רשת חנויות בעלת מחזור

קניות ענק, לחנות קטנה עם מחירים גבוהים, ותמיד המחיר לצרכן גבוה באופן משמעותי מהמחיר של הסיטונאי. 6. מחיר רגיל, ולא מחיר של סוף עונה, מבצע, פינוי סחורה, וכדומה.

תמחור והמחירה: בדרכי המסחר קיימים שני סוגי מחירים, שני גישות שונות לקביעת המחיר הסופי לצרכן. הראשון מכונה 'תמחור' (הוצאות מול הכנסות), והשני מכונה 'המחירה' (מותג). תמחור פירושו חישוב סך כל העלויות הנובעות מייצור של מוצר או אספקת שירות מסוים, לעומת זאת המחירה פירושו קביעת המחיר למוצר הנמכר בהתאם לעמדת הצרכן לגבי המוצר, וכמה הוא מוכן לשלם עבורו.

הפרמטרים של תמחור נקבעים לפי חישוב של עלויות, יצור המוצר, עלות השיווק והפרסום, עלות ההפצה, ובנוסף חישוב של רווחיות סבירה אשר תצדיק את המאמץ שהושקע על המוצר בכל תהליך היצור והשיווק. הפרמטרים של המחירה היום שונים לחלוטין, והם מחושבים לפי המיתוג של החברה, השם והמוניטין של המוצר, ייחודיות כל שהיא המעניקה למוצר ערך מוסף, חוויה צרכנית שמתלווה לקנייה וכדומה.

וזה ברור שעצם שני הדרכים אינם אונאה שכן זה ערך אמיתי שכן מתנהל כלכלה מתוקנת, והנדון הוא כאשר מפיקים את המחירים יותר מהסיבות האמורות (קובץ למעשה עמוד 116).

חוק סימון מוצרים

2. שאלה:

מעשה שהיה: מספר אברך יקר, נכנסתי לחנות משחקים בבעלות חרדית, והחלטתי לרכוש מוצר שנקוב עליו מחיר בסך 180 ₪, לתדהמתי בקופה דורשים ממני תשלום בסך 250 ₪, בתואנה ששכחו להוריד את המחיר של 180 ₪ שנשאר בטעות מהמבצע שהיה לפני שבועיים. טענתי למוכר ש'חוק סימון מוצרים' מחייב למכור ללקוח במחיר הנקוב על גבי המוצר, והחוק אינו מבדיל בין המקרים, בעל כרחו הסכים המוכר ומכר במחיר הזול (נ.א.).

צדדי השאלה: כעת השאלה האם האברך נהג כהוגן, וזה מחולק לשלוש נדונים. 1. מה התוקף ההלכתי לחוקי המדינה, האם זה בכלל דינא דמלכותא דינא, ותקנות הקהל, ואין כאן אונאה. או כיון שהמוכר הוכרח למכור בזול מאימת השלטון, ומחשש תביעה משפטית, נמצא שהלוקח עבר על איסור אונאת המוכר. 2. האם מנהג בני העיר מחייב את המוכר לנהוג כהוראות החוק, או לא. 3. אם נניח שהלוקח לא נהג כהוגן, זה ברור שהמקח חל, שלא גרע ממה שנפסק בשו"ע (חו"מ סימן רה סעיף א') תליוהו וזבין זבינא זביני. אולם יש להסתפק האם חייב להוסיף כעת למוכר את הפער בסך 70 ₪, או כיון שבשעת המכר הוסכם מחיר זה, לא שייך להוסיף עליו (צ.ד.).

מקוצר היריעה: לא נגענו בכמה נדונים נוספים. א. האם יש איסור אונאה מדעת המוכר, או כיון שהסכים הפסיד. ב. האם הפועל שלא רשם את המחיר העדכני, חייב לשלם לבעל החנות מדין מזיק בגרמי שהפסידו 70 ₪, או לא. (י.א.). ג. אולי לא חל המקח כיון שכפחו למכור בפחות מהמחיר, ומבואר בשו"ע (חו"מ סימן רה ס"ד) שאם יש במקח אונאה במחיר, אין כאן תורת מקח. והוי כמו שאנסוהו ליתן, שאינה מתנה.

החוק במדינות העולם: בארצות הברית ובאנגליה לא קיים חוק כזה, אצלם המחיר הנקוב הוא הצעה גרידא (Invitation to treat), רק בקליפורניה נהוג החוק כמו בארץ ישראל (ל.ק.). תמצית החוק הוא, שאם קיים פער בין המחיר שהוצג על המוצר למחיר בקופה, המוכר חייב למכור במחיר הזול מביניהם (ז.ח.), ובמקרה שלנו, חל חיוב למכור במחיר הזול שהוצג על המוצר, למרות שבקופה מחירו גבוה יותר. סירוב המוכר להחזיר לצרכן את ההפרש בין המחיר שהוצג על המוצר למחיר בקופה, יכול לשמש עילה לתביעת פיצוי בבית משפט לתביעות קטנות, ללא הוכחת נזק, עד 10,000 ₪.

3. תשובה: מחלוקת הפוסקים !

הנדון הראשון - דינא דמלכותא: עיין בגליון זה, במדור 'מנהג ישראל תורה'.

הנדון השני - מנהג בני העיר: שמעתי מהגרי"א כהן שליט"א (בית שמש), ומהגר"מ פריד שליט"א, ומהגר"ר שבח רוזנבלט שליט"א, ומהגר"א שפיגלר שליט"א, שגם לדעות שבשאר דברים מתחשבים בחוק מצד מנהג בני העיר, זה רק אחרי ביצוע העיסקה שהחוק מגדיר מה היה הדעת בסתמא. אבל כאן שאוחזים עדיין לפני המקח לא שייך מנהג לחייב למכור במחיר הזול, ואין צריך להתחשב בחוק מעוות מיסודו שהרי האפשרות קיימת בידי הלוקח לא לקנות ואין לו שום טענה על המוכר (צ.פ.). ומצד שמשלם למוכרים, אדרבה אינו משתלם להם כי בעלי הרשתות מעדיפים לספוג את הקנסות וההפסדים (אם יהיו), ולהרויח את המחיר המלא של המוצר (א.ש.). וכפי שאמר מנכ"ל רשת חרדית

הערות מבני החבורה

מחלוקת הפוסקים

אין שער ידוע: נחלקו הפוסקים האם יש אונאה כשאין שער ידוע. דעת הבית יוסף (סימן רט) שאין אונאה, כי כל אחד קונה במחיר אחר. אבל דעת הרמ"א (בדרכי משה שם) והש"ך (שם) והב"ח (שם) בשם שו"ת ר"ש כהן (סימן סב), והנתיבות המשפט (שם), והערך שי (סימן רט), שיש אונאה דמכל מקום אפשר לשומו. וכן הכריע להלכה הגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (שבט הלוי חלק ה' סימן ריח) כהרמ"א והש"ך שיש אונאה. והסתפק הגר"ש האם אפשר לומר קים לי כהב"י, והניח בצ"ע. אכן הביא משו"ת בית יצחק (או"ח סימן קח ד"ה ולכאורה) שיכול לומר קים לי כהב"י. ובזמננו כאשר השער משתנה בהתאם לביקוש וההיצע, דינו כשער שאינו ידוע, כמבואר בשו"ת מור ואהלות (חו"מ סימן כא), ודרכי תשובה (סימן קעג ס"ק ד') בשם שו"ת ויאמר יצחק (יו"ד סימן נז).

בזמננו גרע: אכן שמעתי מכמה מורי הוראה שליט"א שבזמננו גרע שלא שייך שיעור אונאה, כיון שאין מחיר קבוע בכלל, והקונה אשם שלא בירר את המחיר קודם הרכישה, וזה דומה לשו"ע שבזמן השוק אין אונאה כיון שאין מחיר קבוע. ולדעה זו אפילו במחיר מופרז אין בו אונאה כמבואר בשו"ע שאם אין הדעת טועה הוי מחילה, [אכן יש חולקים (מ.ס.) שלדעה זו במחיר מופרז חוזר דין אונאה]. ודימו זה לערוך השולחן (סימן רכז סעיף ז') במיני סחורות שאין כל בעלי החנויות מוכרין אותן בשוה, שיש משתכר הרבה בסחורה זו ויש שמסתפק במועט, אין שייך כלל אונאה כיון שדרך המסחר כן הוא. וכן דימו את זה לקרקע שכתב הרשב"ם (ב"ב דף סא: ד"ה בבקעה), הובא בתוס' (בגיטין), שאין אונאה לקרקעות משום ששוה כל כסף, וגם כשאין שער שוק אין בו אונאה, כי בכל מחיר נוכל לומר שזה המחיר האמיתי.

מאידך דעת הגר"י בלוי זצ"ל (פתחי חושן פרק י' הערה א') שגם בזמננו יש אונאה ומסתפק איך לשום את האונאה, האם הולכים לפי רוב המוכרים, או לפי שער בינוני (מחיר ממוצע). ונוטה שהולכים אחרי שער בינוני ומסיים עדיין צ"ע. ודעת הגרי"א כהן שליט"א מחבר ספר עמק המשפט (מסחר כהלכה עמוד קצ), וכן שמעתי מהג"ר שבח רוזנבלט שליט"א, שהולכים לפי ממוצע. ובשו"ת השיב משה נוקט שהולכים אחרי רוב סוחרים. ודעת הגר"ש יגר שליט"א שלכתחילה אין להפקיע ממחיר רוב הסוחרים, אבל בדיעבד אין להוציא אלא א"כ מכר במחיר יותר יקר מכל הסוחרים (קובץ למעשה עמוד 126). ❖

שלמרות שהוא מוכר מכל החוק למכור במחירי טעות, אך אינו מוחל על טעות משמעותית, ומבחינתו זה גזל (ש.ב.ג.).

איזור חרדי: מאידך דעת הג"ר שלמה זלמן אולמן שליט"א אב"ד קרית ספר (מ.ז.), וכן שמעתי מהגרי"א סילבר שליט"א, שנקבע לפי מנהג המקום, ותלוי באיזה איזור הוא קונה, אם הוא רוכש באיזור כללי, או ברשת חנויות עם פריסה בכל הארץ, ונהוג לציית לחוק אין זה אונאה, אך אם רכש באיזור חרדי מובהק שמצוי שלא מצייתים לחוק, יד מוכר על העליונה ויש בזה אונאה אם יכפהו הקונה למכור בזול. ופסק זה מבוסס על הרמ"א (יו"ד קעד א') בשם תשובות הרשב"א שכל המוכר על דעת המנהג מוכר (מ.ש.).

דיעה מכרעת: שמעתי מהג"ר עזריאל אורבאך שליט"א, שיש לחלק בין טעות של המוכר כגון במקרה שלנו שהמוכר 'שכח' להוריד את המחיר של המבצע, ובטעות היה רשום מחיר מבצע במקרה כזה לא שייך מנהג המדינה, שכן הלקוח מנצל בכך את חולשת המוכר שלא בצדק, והוא הדין כאשר האחראי לרישום המחירים רשם מחיר זול בטעות. ורק באופן שהמוכר עושה כן כדי לרמות את הלקוחות אז יש תוקף בחוק שיש הגיון אמיתי וישר שלא ירמו את הלקוחות, ועל דעת כן מתנהל הסחר בין החנות ללקוחות שהמחיר יקבע כפי הוראות החוק.

טובת הציבור: בתשובה שקבלתי מהגר"י זילברשטיין שליט"א (קובץ ווי העמודים מס' 28) כתב, נראה שהמקח קיים ולא משום דינא דמלכותא, ולא משום מנהג העיר, אלא משום ששמעתי מבעל הקהלות **יעקב** לגבי תקנות התעבורה שכל תקנה שלהם, שגם אילו היו השלטון בידי ב"ד היו מתקנים תקנה זו, שהיא תקנה לטובת הציבור, יש לתקנה זו תוקף, וחייבים לשומרה. גם תקנה זו כלולה בהגדרה זו, כי עד לתקנה היו הרבה אונאות, שהמוכרים היו רושמים מחיר אחד על המוצר, ומחיר אחר בקופה, ומרמים את הלקוחות, וסומכים על כך, שרוב הלקוחות לא בודקים לאחר הקניה כמה המחיר הסופי ששילמו, וגם אם יבדקו, אמרו שהיה טעות, והמבצע נגמר, ולאחר שכבר קנו אי אפשר להחזיר את המוצר, וגם אם יסכימו להחזיר, יקבלו רק זיכוי ולא את כספם, וזה גרם לאונאה גדולה של אנשים, וזה היה קצת בבחינת עשיית עוול של משקולות וכדו', ותקנה זו, היא תקנה גדולה גם לטובת המוכרים, שלא יכשלו בחשש גזל, ולכן יש לזה תוקף הלכתי, והמוכר מחויב למכור לפי המחיר שרשום על המוצר. וכן שמעתי בשם הגרמ"מ שפרן שליט"א (א.כ.) שלפני העיסקא קשה להגיד שמנהג המדינה מחייב, והחיוב מכח העובדה, שהחוק להגנת הצרכן הוא לתקנת הציבור ומחייב גם בב"ד, שבאמת בב"ד היו גם צריכים לתקן תקנה כמו זה.

רשיון עסק: סברא נוספת כתב הגר"י זילברשטיין, והגר"ד מורגנשטרן שליט"א בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל (בתשובה לגבי נזקי שכנים, ולגבי חברת ביטוח - ז.ק.), והגר"ר יהודה קנר שליט"א רב הגבעה הדרומית קרית ספר (י.א.), שהרי המוכר ביקש אישור מהשלטונות כדי לפתוח עסק, וקיבל על כך רשיון, וברשיון יש לו הרבה טובות שהם ידאגו לטובתו וגם יש בה חובות, ואי אפשר לבקש רשיון ולקבל הטובות ולא לקבל את החובות, ועל מנת כן קיבל את הרשיון שלא ירמה אנשים, וגם אם יקרה לו טעות, יסכים למכור במחיר הרשום על המוצר, ולא כמו המחיר שרשום בקופה.

הנדון השלישי - להוסיף כסף: לגבי להוסיף כסף דעת הג"ר שבח רוזנבלט שליט"א, והגר"מ פריד שליט"א, שגם אם יש כאן אונאה אין צריך להוסיף כסף כעת שהיה קציצה מפורשת על סכום זה, וכיון שהמוכר הסכים למכור במחיר הזול איהו דאזיק אנפשיה. מאידך שמעתי מהגר"ר עזריאל אורבאך שליט"א שיתכן שצריך להוסיף למוכר את הפער, אולם אינו רוצה להורות ולקבוע מסמרות בזה, ולכן יעשה שאלת חכם. ושמעתי מהגר"מ שטינברג שחייב הלקוח לפייס את המוכר או בדברים או בממון. ודעת הגר"ש זעפרני שליט"א (שמרו משפט ח"א) שירא שמים יחזיר (י.מ.ה.). ❖

'צומק הפעם'

כתובות, הצרות, והארות. נ"ד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823